

Assepoes en ezelsvel*

door J. A. Groen**

Tijdens de plechtige opening van de Emancipade, die ter ere van het Jaar van de Vrouw in Utrecht werd georganiseerd, was er een vrouw die al haar kleren uittrok, om daarmee duidelijk te maken dat haars inziens emancipatie vooral iets te maken heeft met het zich durven laten zien, het zich bloot geven van de vrouw. Impliciet gaf zij hiermee aan dat er nog vele (niet-geëmancipeerde vrouwen) moeten bestaan die dit niet durven, die geneigd zijn hun vrouw-zijn op een of andere manier te verbergen.

Nu ligt het voor de hand aan te nemen dat hierbij de huidige maatschappij, die zich immers nog lang niet heeft ontdaan van zijn patriarchale instelling, de belangrijkste oorzaak zal zijn. Zonder de betekenis hiervan in twijfel te trekken, wil ik met u trachten te kijken, welke de (vaak onbewuste) motieven kunnen zijn die vrouwen hebben om zich niet als vrouw te laten zien, om integendeel in een hoekje te kruipen waar veel mannen haar maar al te graag hebben.

Daartoe wil ik u uitnodigen met mij de wereld van het sprookje te betreden. Sprookjes zijn naar mijn mening uitingen van iets dat in mensen onbewust leeft; zij zijn daarom van alle tijden en van alle plaatsen, en ontsluiten soms voor ons motieven voor menselijk gedrag die anders niet zo eenvoudig te doorgronden zijn. Sprookjes hebben dan ook, zeker in de begintijd van de psychoanalyse, analytici sterk geboeid, waarbij vooral op twee aspecten de nadruk werd gelegd, te weten de wensvervulling en de symboliek. Tot mijn verrassing vond ik bij Opie en Opie (1974) een andere visie op het sprookje. Zij wijzen erop, dat het niet gaat om magische wensvervullingen, dat het geen 'rags to riches' verhalen zijn, geen 'dreams come true', maar dat de essentie vaak is dat blijkt wie men werkelijk is. Het 'werde, der du bist' moet naar hun mening, en ik kan daar geheel in meegaan, een centrale plaats hebben in het denken over sprookjes.

* Voordracht gehouden op het symposium over de vrouwelijke seksualiteit, georganiseerd door het Nederlands Psychoanalytisch Genootschap, 7 november 1975 te Zeist.

** Zenuwarts te Utrecht.

Zo is Assepoester al in het begin van het verhaal de dochter van een rijke man, en na veel moeite en veel tegenwerking komt zij aan het eind ervan als zodanig naar voren. Zij is niet het arme meisje dat rijk wordt, maar het rijke meisje dat we eerst zien in de vermomming van keukensloof, een vermomming die zij aan het eind van het verhaal af kan leggen. Het thema vermomming komt nog duidelijker naar voren in de Ezelsvel-verhalen, die vaak beschouwd worden als varianten van Assepoes. Hier is de heldin de dochter van een koning. De koningin sterft, niet nadat de koning heeft moeten beloven geen andere vrouw te trouwen die niet minstens even mooi is als zij.

De enige die aan deze eis voldoet is de dochter, en deze zal dus de volgende vrouw van haar vader moeten zijn. Met behulp van een toverfee weet zij te ontvluchten, gekleed in een ezelsvel, en doet in deze gedaante ergens in een ver land het minste soort huishoudelijk werk. Een enkele keer, als zij alleen is, trekt zij het ezelsvel uit, en bij één van deze gelegenheden ziet een prins haar in haar volle schoonheid. Het verhaal loopt daarna vrijwel parallel aan Assepoes, het huwelijk volgt, de vader wordt uitgenodigd en alles loopt goed af, hoewel er één versie bekend is waar de vader in olie wordt gekookt.

Marion Cox (1893), die een standaardwerk over Assepoes schreef, heeft naast 130 'echte' Assepoes-varianten 76 Ezelsvel-verhalen achterhaald. In deze verhalen worden diverse vermommingen gebruikt, zoals een varkenshuid, een mantel van kraaieveren, een mantel van luizen, een oude vrouwenhuid, de huid van een oud lijk, een houten kleed. Ook muizevellen komen vrij veel voor, terwijl éénmaal de heldin als lam vermomd gaat. Is bij Assepoes de as het centrale punt in de vermomming, bij Ezelsvel is het de zak. Als we dit samenvoegen hebben we 'in zak en as zitten', waarover ik in de bijbel het volgende vond: 'Gaat niet uit in het veld, noch wandelt op den weg, want des vijands zwaard is er, schrik van rondom. O dochter mijns volks! Gord eene zak aan en wentel u in den asch' (Jeremia 6 : 25, 6 : 26). Terwijl het hier de profeet is die de dochteren zijns volks de raad geeft zich in zak en as te hullen, is het in Assepoes en Ezelsvel de moeder die dit doet. Er is echter een duidelijk verschil. Bij Assepoes is het de kwade wil van de stiefmoeder, bij Ezelsvel is de hulp van de moeder tegen de 'onnatuurlijke' vader bedoeld. De rol van de vader is in Ezelsvel slechts voor één uitleg vatbaar: hij wil zijn dochter trouwen. In Assepoes is de vader een veel onduidelijker figuur, hij schijnt niet onwelwillend tegenover zijn dochter te staan, maar laat de stiefmoeder en de zusters toch rustig hun gang gaan. Kijken we naar de rol die het meisje, de heldin van het sprookje en ook die van mijn verhaal, zelf speelt, dan is deze bij Ezelsvel weer zeer eenduidig. Zij wil niet met de vader trouwen en ontsnapt, door hulp te aanvaarden van moederlijke raadgeefsters. Dit laatste komt echter niet altijd voor. In enkele versies komt zij uit zichzelf tot extreme handelingen, zoals in een Servisch verhaal, waarin de heldin zichzelf doodsteekt, weer levend wordt door feeënhelp, dan haar linkerhand afhakt en de

rechter- verbrandt. De handen worden door toverkruid weer in de oude vorm hersteld, maar de bedoeling van het meisje lijkt duidelijk: alles liever dan met vader trouwen.

Zoals ik al zei, wordt Assepoes gedwongen tot haar wel zeer nederige rol. Het is echter opmerkelijk, hoe gelaten en zachtaardig zij dit lot draagt. Er is bovendien één versie bekend, waar zij geheel uit zichzelf de as opzoekt en weigert met de stiefzusters naar het bal te gaan. Er zijn dus duidelijke verschillen aan te wijzen tussen de Assepoes- en Ezelsvelverhalen, maar er is één ding dat ze gemeenschappelijk hebben, namelijk de verhulling. Deze verhulling heeft in beide gevallen het karakter van het onaantrekkelijke en het vieze, waarbij de as bij Assepoes ook nog de betekenis kan hebben van het vuur dat gedooft is.

Interessant is hierbij de mogelijke herkomst van de uitgang 'poester', 'poes', 'puttel' (in het Duits), 'pit' (in Schotland). Rooth (1951), in haar boek 'The Cinderella Cycle', meent dat het Assepoesverhaal zich vanuit het Middenoosten via Griekenland en de Balkan over Europa heeft verbreid. Zij verwijst naar een verhaal van het eiland Chios, waar de heldin Achylopouttura heet, hetgeen letterlijk vertaald askut betekent, maar welk woord ook gebruikt wordt voor een kat die in de as voor de haard zit. Deze uitgang pouttura (van pouttos of poutti) zou weer terug te vinden zijn in allerlei namen die de heldin in andere Europese landen heeft gekregen en die anders vaak niet zinvol begrepen kunnen worden, zoals het Nederlandse 'poester' onbegrijpelijk is, en vaak wordt vervangen door 'poes', waardoor we terug zijn bij de haardkat uit Chios. Hoe het ook zij, interessant lijkt mij dat de as en het vrouwelijk genitaal hier aan elkaar gekoppeld zijn, de as mogelijk als uitgedooft vuur maar toch ook als iets dat als vies wordt beschouwd en het aantrekkelijke onaantrekkelijk maakt.

Onaantrekkelijk zijn is iets waar veel vrouwen over klagen en onder gebukt gaan. Deze vrouwen hebben het diepgewortelde gevoel dat mannen (en ook vrouwen) zich niet tot hen voelen aangetrokken en dat ze als door het noodlot getroffen, veroordeeld zijn om als lelijke eendjes door het leven te gaan. Hoewel ze op een bewust niveau de seksualiteit niet afwijzen komt het er in de praktijk op neer dat ze geen partners krijgen, vaak zelfs dat er nooit een man verschijnt die het initiatief neemt om, zij het maar eenmalig, met ze naar bed te gaan. De vrouwen die ik hierbij op het oog heb masturberen wel en zouden op een bewust niveau graag tot de coïtus komen, maar helaas, het komt er nooit van. In vele gevallen is het voor de objectieve beschouwer een raadsel waarom zulke vrouwen geen partner kunnen vinden, omdat het onaantrekkelijk zijn uitsluitend subjectief door de vrouw zelf wordt beleefd. In andere gevallen echter is het ook voor zo'n beschouwer een duidelijke zaak, dat deze vrouwen hun best doen door allerlei kunstgrepen zich onaantrekkelijk te maken, hetgeen vaak samengaat met een neiging zo min mogelijk op te vallen. Er zijn natuurlijk ook vrouwen die op een bewust vlak menen er zeer goed uit te zien, maar die toch niet tot een vaste relatie kunnen komen, soms zelfs niet

tot los-vaste contacten. De communis opinio over zo'n vrouw luidt dan dat ze niet aantrekt, maar eerder afstoot, wat dan volledig onbewust moet verlopen. Deze vrouwen vragen zich steeds verwijdert af hoe het in godsnaam mogelijk is dat mannen aan ze voorbij gaan, maar brengen tegelijkertijd onbewust dingen aan in hun gedrag die afstotend op het andere geslacht werken. Het gevolg is dan, dat ze verbitterd worden, een verbittering die uiteraard nog extra afstotend kan werken. Zij hebben dan over hun ezelsvel van onaantrekkelijk zijn nog een haaievel aangetrokken, wat een dubbele vermomming betekent.

Zoals er in de Ezelsvel-verhalen tientallen vermommingen beschreven worden, zo zijn er ook zeer veel middelen waarmee vrouwen zich onaantrekkelijk kunnen maken. Een van deze middelen is die van Assepoester, hetgeen in het dagelijks leven betekent een steeds bezig zijn met huishoudelijk werk. We spreken dan van een huissloof, en wanneer zulke vrouwen getrouwd zijn, zal het meestal zo zijn dat ze 's avonds te moe zijn om nog tot seksueel contact te komen, ze hebben gedurende de dag te hard moeten sloven. Buiten het huishouden treffen we de werkezel aan (eigenlijk in dit verband de werkezelin) die zich dag in dag uit in haar beroep over de kop werkt en dus ook nooit tijd heeft voor 'andere dingen'. Een ander Ezelsvel lijkt mij, ook al weer bij vrouwen die ondanks alles toch getrouwd zijn en een of meer kinderen hebben, het uitsluitend moeder zijn. Zulke vrouwen weten soms te bereiken dat zij door hun partner met moeder worden aangesproken, zij zijn dan uitsluitend moeder geworden en nooit meer vrouw.

Opmerkelijk is, dat van creativiteit bij de categorie vrouwen waar ik het over heb meestal geen sprake is. Soms is het zo dat zij op een of ander gebied wel creatief zijn geweest, maar dit is dan bij het bereiken van de volwassen leeftijd opgedroogd. Soms blijven zij in geringe mate creatief, maar verbergen hetgeen ze gemaakt hebben, en hebben de neiging om, wanneer het al buiten hun toedoen aan het daglicht komt, er zich denigrerend over uit te laten. Een ander Ezelsvel vinden we in de lichaamstaal. Fysiotherapeuten vertellen ons veelvuldig hoe allerellendigst mensen in het algemeen met hun lichaamshouding omspringen. Dit geldt uiteraard voor mannen zowel als voor vrouwen, maar ik wil mij vandaag beperken tot de vrouw. Veel vrouwen lopen iets voorover gebogen, alsof zij een last dragen, hebben hun schouders iets naar voren getrokken, alsof zij ieder moment een klap verwachten, zijn vaak houterig in hun bewegingen (in veel Ezelsvel-verhalen draagt de heldin een houten jurk) en hebben in het algemeen iets in hun houding van 'pardon me for living'. Een analysand die haar houding probeerde te verbeteren door Mensendieck zei eens tegen mij: 'eigenlijk is het de bedoeling van dat mens dat ik mijn borsten en mijn kut naar voren steek, dan is ze pas tevreden en heb ik de goede Mensendieck-houding'. Misschien zouden we er aan toe moeten voegen: en niet alleen de goede Mensendieckhouding, maar de plezierigste levenshouding!

Iets anders is, dat er naar mijn idee nogal wat vrouwen niet erg

geneigd zijn zich te bemoeien met problemen van enig gewicht, met dingen als politiek, economie, en andere maatschappelijke toestanden. Zij zeggen dan al gauw dat ze er geen verstand van hebben of dat het ze in het geheel niet interesseert. Dit houdt ook vaak in dat ze weinig uitgesproken meningen over deze dingen hebben en zich wat op de vlakte houden. Ook hierin komt de neiging tot uitdrukking niet op de voorgrond te treden, zichzelf niet te laten zien, misschien dus ook zichzelf niet te durven zijn.

Ik heb bovendien het vermoeden, dat vrouwen over het algemeen minder openlijk hun agressie durven uiten dan mannen. Als er dan toch agressief moet worden opgetreden zullen er nogal wat vrouwen zijn die dit graag aan de mannen in hun omgeving overlaten, zoals een analysand die mij zei: 'ik laat liever de kerels de kastanjes uit het vuur halen.'

Het lijkt mij voor de hand te liggen, aan te nemen, dat alles wat ik gezegd heb moet resulteren in een gevoel van minderwaardigheid en veel van de door mij bedoelde vrouwen voelen zich ook zo. Openlijk of bedekt menen zij dat ze minder waard zijn, hoezeer ze zich vaak tegen dit gevoel verzetten.

Kijken we nu naar de ontwikkeling van de psychoanalytische theorieën, dan is opvallend hoezeer in en buiten de analytische kring bepaalde ideeën sinds de jaren 20 en 30 zijn blijven hangen. Zenia Odes Fliegel (1973) heeft hierover een bijzonder helder artikel geschreven, dat zij als titel gaf: 'Feminine psycho-sexual development in Freudian theory, a historical reconstruction' (een Duitse vertaling vindt u in het *Psyche*-nummer uit 1975 over de vrouwelijke seksualiteit). Zij stelt duidelijk dat er haars inziens een merkwaardig verschil is tussen de huidige opvattingen van de meeste analytici en de standaard-analytische literatuur. Zo meent zij bij voorbeeld dat er op het ogenblik niet veel analytici meer zullen zijn die denken dat masochisme een normaal onderdeel is van volwassen vrouwelijkheid, zo min als er veel zullen zijn die menen dat vrouwen pas dan voldoen aan de norm als ze hun passieve rol en hun minderwaardigheid geheel hebben kunnen accepteren.

Passiviteit en minderwaardigheid zijn nu juist die dingen die ik in het voorafgaande heb gesignaleerd als voorhanden bij een aantal vrouwen, een aantal overigens dat ik niet zou wagen uit te drukken in een percentage. In tegenstelling tot meningen die in psychoanalytische kringen hebben postgevat na de strijd tussen Freud (1925, 1932), Lampl-de Groot (1927), Deutsch (1930, 1932, 1933) ter ene zijde en Jones (1927, 1933, 1935), Horney (1923, 1926, 1932, 1933) en Müller (1931) aan de andere kant en die duidelijk is beslecht in het voordeel van de eerste groep, zou ik willen stellen, dat we een passieve rol die vergezeld gaat van een minderwaardigheidsgevoel, bij vrouwen moeten zien als iets, dat geenszins wezenlijk bij ze hoort. Integendeel, juist als analytici moeten we ons afvragen waar zo'n rol voor dient en welke gevaren er mee worden afgeweerd.

Nu is het naar mijn mening zo, dat een van de grote moeilijkheden die een beter begrip van de vrouwelijke psycho-seksuele ontwik-

keling in de weg hebben gestaan de idee is geweest, dat het kleine meisje geen weet heeft van het feit dat ze een vagina heeft en dat de vagina dus nergens een plaats heeft in het lichaamsschema. Dit zou betekenen, dat fantasieën over de vagina en over wat daarmee zou kunnen gebeuren, onmogelijk zouden zijn, m.a.w. dat het Oedipus-complex, dat bij de jongen zo duidelijk ligt, voor meisjes wel een zeer moeilijke zaak wordt.

Kijken we naar het andere kamp, dan is het vooral Horney die meent dat bij meisjes in een vroeg stadium de vagina wel degelijk een rol speelt in het psychisch beleven, maar dat er vaak een 'Verleugnung der Vagina' optreedt uit angst, en wel angst vanuit de fantasie, dat de grote vaderlijke penis haar door een coïtus van binnen geheel zal vernietigen. Het is opvallend hoe weinig auteurs in de volgende decennia haar hierin zijn gevolgd. Integendeel, het lijkt er meer op dat haar artikelen over de vrouwelijke seksualiteit die dateren van voor haar breuk met de psychoanalyse, eenzelfde lot hebben ondergaan als dat, wat volgens haar de vagina ten deel valt, namelijk de loochening. Het is pas in de laatste jaren dat haar beschouwingen wat meer aandacht krijgen. Ook is het mijns inziens niet toevallig, dat, terwijl we over het algemeen in de analyse nogal scheutig zijn met benoeringen van angsten, deze angst eigenlijk nooit een echt ingeburgerde naam heeft gekregen, maar, als hij al wordt genoemd, vaak wordt omschreven. Een goede benaming lijkt mij penetratie-angst, een term die ook door Marie Bonaparte (1951) wordt gebruikt. Overigens gelooft Bonaparte niet dat er al een weet-hebben van de vagina per se is, maar dat de vagina en de anus samen gepercipieerd worden als een cloaca.

Marjorie Barnett (1968) heeft een interessante bijdrage geleverd aan deze materie. Zij noemde haar artikel 'I can't, versus he won't'. Daarmee bedoelt zij dat de oedipale wensen van het jongetje vaak stuk lopen op de idee: 'als het al mocht van vader', of 'als ik vader al uit de weg had geruimd, dan zou ik het bij die machtige moeder toch niet kunnen', terwijl het meisje het gevoel heeft: 'als hij (de vader) maar zou willen zou het kunnen, maar hij wil niet'.

Ik zou aan het 'he won't' willen toevoegen 'but what if he does'. Vanuit deze laatste gedachte kan de 'vaginal awareness', waarvan ook Barnett in een vroeger artikel (1966) aanneemt dat deze reeds zeer vroeg aanwezig is, verdwijnen. Deze 'awareness' neemt zij aan, omdat het naar haar mening zo is, dat, door ervaringen met andere openingen waarachter zich een holte bevindt, het meisje ook moet 'weten' dat er achter de introïtus van de vagina een holte is, een holte echter die, in tegenstelling tot mond en anus, een geheimzinnige en dus bedreigende zaak is. De geheimzinnigheid wordt veroorzaakt doordat er, in tegenstelling tot de andere holten (mond en anus) geen inhoud is, er gaat niets in of uit wat het meisje over de vorm en grootte van de holte kan informeren. Bovendien is het niet mogelijk de opening actief te controleren, hij kan niet gesloten worden. Wat Barnett beschrijft in combinatie met de wens door vader gecoïteerd te worden, zal een sterke bedreiging van de lichamelijke integriteit kunnen gaan betekenen, een bedreiging die kan

worden afgeweerd door de 'awareness' van de gevaarlijk geworden holte te verdringen. Dit verdringen zal gepaard kunnen gaan met een verschuiving van het positieve naar het negatieve oedipuscomplex, met een identificeren met de vader en dus met de wens een jongen te zijn, met de daaruit resulterende penisnijd.

Het lijkt mij dat er nog een andere mogelijkheid is om aan de gevaren te ontsnappen. Daartoe wil ik eerst iets zeggen over Freuds beschouwingen in 'Ueber die weibliche Sexualität' (1931). Het komt mij namelijk voor, dat in dit artikel de begrippen negatief oedipaal en preoedipaal door elkaar gebruikt worden, hetgeen verwarrend werkt. Wanneer Freud zegt dat de moederbinding bij het meisje intensiever en langer is dan bij de jongen bedoelt hij dacht ik de preoedipale moeder, vooral waar hij zelf zegt: 'Die Phase der ausschlieszlichen Mutterbindung, die praeoedipal genannt werden kann, beansprucht also beim Weib eine weitaus gröszere Bedeutung, als ihr beim Mann zukommen kann', en verder: 'die Ausschlieszlichkeit der Bindung an die Mutter bei voller Vernachlässigung des Vaterobjekts'. Ik zou willen stellen dat de grotere intensiteit van de preoedipale moederbinding verklaard kan worden doordat het moeilijker is dan bij de jongen om in de oedipale constellatie binnen te treden, en dit vanwege de grotere gevaren die aan het positieve oedipuscomplex verbonden zijn, waarbij ik vooral denk aan de gevaren van de penetratie. De andere mogelijkheid waar ik zojuist op doelde lijkt mij dan ook dat het meisje voor een belangrijk deel blijft steken in de preoedipale moederbinding en tevens de vagina loochent. Zij blijft in de rol van het kleine meisje met de machtige moeder, dat zich weliswaar veilig waant, maar deze veiligheid moet kopen met een sterk gevoel van minderwaardigheid. Deze minderwaardigheid, oorspronkelijk ten opzichte van de moeder, kan zij nu gebruiken ten aanzien van de vader om zo te ontsnappen aan haar positief-oedipaal bepaalde wensen.

Het kleine meisje met een ongestoorde ontwikkeling zal de wens ontwikkelen, de vader te verleiden. Dit verleiden moeten we ons geenszins voorstellen als een passieve aangelegenheid. Integendeel, als we meisjes observeren zien we vaak dat er juist een zeer actief werven plaats heeft. Is de angst echter te groot, dan zal het meisje niet tot dit actieve werven komen en zich niet durven ponderen als een klein vrouwtje met alle aantrekkingskracht die dit voor de vader kan hebben. Het zal zich zo klein en onopvallend mogelijk maken in de hoop niet door hem te worden opgemerkt. Daar komt bij dat de strijd met moeder om de vader dan niet gestreden hoeft te worden, de 'Feindseligkeit gegen den Eltern-rivalen des gleichen Geschlechts', waarvan Jones (1933) zegt dat het 'die eigentliche Quelle der Gefahr' is, wordt opgegeven, waarbij het mechanisme van dit opgeven waarschijnlijk een wenden tegen de eigen persoon is. Dit zal bij kunnen dragen tot de ontwikkeling van een streng Ueber-Ich. Een streng Ueber-Ich en een blijven hangen in de preoedipale afhankelijkheid van de machtige moeder zijn factoren die leiden tot een gevoel van minderwaardigheid. Ik wil er echter nogmaals op wijzen, dat deze minderwaardigheid daarom

zo hardnekkig wordt beleefd, omdat hij tevens wordt gebruikt als bescherming tegen de oedipale wensen naar de vader. Vaak zien wij dat als compensatie van de minderwaardigheid zich grootheidsfantasieën ontwikkelen, maar ook deze kunnen bijdragen tot de vorming van een zeer efficiënt Ezelsvel.

Waarom dit alles bij meisjes meer speelt dan bij jongens wordt m.i. verklaard door de aard van de angsten. Het jongetje denkt 'I can't', het meisje 'he won't' maar voegt hier vaak aan toe: maar stel je voor dat hij het wel doet. Het jongetje kan uit de gedachte: 'Ik kan het toch niet' geruststelling putten, een geruststelling die het meisje mist, want het is maar zeer ten dele van haar afhankelijk of vader het wel of niet doet. Zeer gedeeltelijk, maar het gedeelte dat zij zelf kan bepalen (door zich zo klein en onopvallend mogelijk te maken en te voelen) zal zij, als zij erg angstig is, sterk accentueren.

Ik wil nu graag overstappen van de fantasiewereld van het kleine meisje (haar psychische realiteit) naar de realiteit zelf. De rol die de ouders spelen is hier uiteraard van groot belang. En niet alleen de rol van de ouders ieder op zich, maar ook de structuur van het gezin en het klimaat dat er heerst. Immers moeten we tegenover elkaar zetten de fantasiewereld van het kleine meisje, haar psychische realiteit, en de werkelijkheid van haar omgeving.

Ik wil proberen dit wat duidelijker te maken door u twee soorten gezinnen te schetsen. Aan de ene kant het gezin waar vader duidelijk de allerbelangrijkste persoon is, waar alles om hem lijkt te draaien, waar hij zich boven op de Olympus bevindt en zich mogelijk af en toe wel eens wil verwaardigen af te dalen om zich met de sterfelijken te bemoeien. Zijn woord is wet, erotisch, en zeker erotisch met kinderen is hem vreemd en wijst hij af. Moeder is de dienstbare, en is haar gehele leven uitgegaan van de gedachte dat vrouwen toch minder zijn dan mannen. Aan de andere kant het gezin waar de ouders zich gelijkwaardig voelen en zich ook als zodanig ten opzichte van elkaar gedragen, waar geruzied kan worden, maar waar ook gelegenheid is voor erotische uitingen tussen de ouders en tussen ouders en kinderen. Een gezin bovendien waar de rollen niet ijzersterk vastliggen, dus niet precies is aangegeven wat een man en wat een vrouw hoort te doen. Een ander verschil kan zijn dat het eerste gezin gesloten is, bijna niemand komt erin, het tweede open, waardoor mensen in en uit lopen en het kind de gelegenheid heeft de ouders (en misschien vooral de vader) te observeren in een gewoon contact met andere mensen dan de gezinsleden.

Het eerste gezin mist elk tegenwicht voor de fantasiewereld van het kleine meisje. Ze ziet slechts de machtige vader, de dienende moeder, ze ziet niets van seksualiteit tussen de ouders (hoort er misschien alleen 's avonds iets van als ze eenzaam in bed ligt), en krijgt nauwelijks gelegenheid de vader te zien als een gewoon mens met gewone bezigheden. Ze ziet een enorm verschil tussen man en vrouw, en kan ongehinderd door de realiteit haar fantasie over de ongehoorde macht van de vader (en de ongehoorde afmetingen van zijn penis) volhouden.

In het tweede gezin geldt dit niet. Integendeel, daar vindt een regelmatige correctie plaats van haar fantasiewereld, hetgeen inhoudt dat de angsten die hieruit resulteren niet zo'n hoogte zullen krijgen dat ze misvormend werken op de latere ontwikkeling tot een harmonische vrouw. Deze correctie ontstaat vooral doordat het verschil tussen vader en moeder niet zo geweldig groot is. Ik ben het niet eens met degenen die het geslachtsverschil tussen man en vrouw willen loochenen, maar ik ben wel van mening dat het desastreus is voor de ontwikkeling van het kind wanneer dit verschil overdreven groot gepresenteerd wordt, en wanneer er bovendien nog een waardeoordeel aan wordt verbonden.

De meisjes uit het tweede gezin zullen minder kans lopen op te groeien tot Assepoesters en Ezelsvellen dan die uit het eerste en zullen in hun levenshouding bij kunnen dragen tot een ander soort maatschappij, dan de nog steeds fallocratische, patriarchale vorm die we nu kennen. Het meisje uit het eerste gezin echter loopt veel meer kans in de pseudoveiligheid van de vermomming door het leven te gaan, zij zal niet bijdragen tot een veranderen van de maatschappijvorm, integendeel, zij zal zich hevig verzetten tegen iedere poging structuren en rolpatronen te doorbreken. Het zijn vooral deze vrouwen, die zich fel keren tegen het feminisme, waarin zij een bedreiging voelen van hun eigen veiligheid.

De vrouwen die nooit een Ezelsvel hebben aangetrokken of die er in de loop van hun leven zijn uitgekropen, zullen, ondanks de tegenstand van de maatschappij, van de mannen en vaak van hun sekse-genoten, zich durven laten zien in hun activiteit en creativiteit en zullen durven bijdragen aan pogingen de maatschappij te veranderen. Zoals zij het actief werven van de vader niet hebben hoeven afweren, zullen zij zich ook actief op de maatschappij durven richten, in het besef, dat zij als vrouw evenveel waard zijn als een man.

Want uiteindelijk gaat het om de zelfwaardering van de vrouw. Het is deze zelfwaardering die zo vaak gestoord is geraakt door de ontwikkeling. Eén van de oorzaken hiervan heb ik aangegeven, een oorzaak die ligt in de psychische realiteit en alleen begrepen kan worden vanuit de pijlers van de psychoanalytische theorie, namelijk de infantiele seksualiteit en het onbewuste. Ik heb echter ook getracht aan te tonen, aan mijn voorbeeld van de twee gezinnen, hoe groot de invloed is van de patriarchale maatschappijstructuur, waarvan het eerste gezin een afspiegeling is.

Nu zult u zeggen dat er toch ook andere gezinsstructuren mogelijk zijn dan de twee die ik als voorbeeld gaf, bij voorbeeld een gezin waar moeder duidelijk de lakens uitdeelt. Natuurlijk zal dit zijn invloed hebben op de ontwikkeling van het meisje dat in zo'n gezin opgroeit, maar we moeten niet vergeten dat er ook dan een belangrijk verschil tussen vader en moeder blijft bestaan, een verschil dat bepaald wordt door binnen en buiten. De vader gaat naar buiten, de moeder blijft binnen. Buiten wordt zo de mannenwereld, binnen de wereld van moeder. De gevaren die in de psychische realiteit van het meisje verbonden zijn aan de relatie met vader

kunnen nu geprojecteerd worden in de buitenwereld, die dan de wereld van vader is geworden, een wereld die zo gevaarlijk is dat je er niet dan met de noodzakelijke bescherming bij voorbeeld die van een Ezelsvel, in kunt begeven. Daartegenover is binnen de wereld van moeder, die veiligheid biedt tegen de vader, die buiten is. Het huis wordt zo tot een veilige haven, tot een bolwerk tegen de als griezelig ervaren buitenwereld. Ook vanuit deze gedachten wordt begrijpelijk waarom zo veel vrouwen niet geneigd zijn deel te nemen aan het maatschappelijk leven, dat zich immers zo duidelijk buitenshuis afspeelt. Binnenshuis durven ze vaak wel, en als Tonja van Rijthoven terecht in haar artikel in De Volkskrant van 1 november '75 zegt: 'Toch spelen vrouwen in elk geval thuis graag de baas', zou ik daaraan toe willen voegen: 'en komt dat dan niet, omdat ze het buitenshuis niet zo goed durven?'

Het is ook hier weer het te grote verschil tussen de rollen van man en vrouw dat de oorzaak is van de beschreven ontwikkeling, een verschil dat het immers mogelijk maakt dat de gevaren die aan de infantiele psycho-seksualiteit verbonden waren geprojecteerd kunnen worden in de bestaande maatschappijstructuur. Het gevolg van deze projectie is uiteraard een bestendigen van deze structuur, van generatie op generatie. Hoe zouden we nu uit deze circulus vitiosus kunnen komen? Ik dacht dat we het dan moesten hebben van die vrouwen die voldoende zelfgevoel en zelfwaardering hebben om te trachten bestaande structuren te doorbreken en te veranderen.

Van de mannen is hierbij niet veel te verwachten. Waarom zouden zij immers bereid zijn gevestigde machtsposities vrijwillig op te geven, te meer daar deze machtsposities voor hen vaak een sterk fallisch-narcistische betekenis hebben. Het is juist de fallisch-narcistische afweer van hun eigen castratie-angst die maakt dat mannen zich verzetten tegen verandering van de maatschappijstructuur en ze integendeel doet streven naar een zo groot mogelijk verschil tussen man en vrouw, een verschil dat dan tevens een waardeverschil in houdt, waarbij de meerwaarde gemeten wordt met de maat van de penis. Bovendien zullen motieven die stammen uit de preoedipale periode van de ontwikkeling een rol spelen, namelijk wanneer macht over vrouwen voor de man een wraak betekent op de sterke afhankelijkheid van de machtige moeder uit de begintijd. Het zijn naar mijn mening dus vooral de vrouwen van wie we moeten verwachten dat zij de verschillen tussen man en vrouw tot reële proporties terugbrengen, waarbij ik vooral niet bedoel die vrouwen (en vrouwengroeperingen) die het geslachtsverschil en de consequentie die dit verschil heeft in het psychische beleven willen opheffen.

Ik zou willen eindigen met u aan de woorden van de profeet Jeremia te herinneren. Als hij zegt: 'Gaat niet uit in het veld, noch wandelt op den weg, want des vijands zwaard is er, schrik van rondom. O dochteren mijns volks, gord eene zak aan en wentelt u in den asch' zou ik, niet als profeet maar wel vanuit mijn visie als analyticus willen zeggen: waar we, niet alleen psychotherapeutisch maar ook vanuit een maatschappijvisie, naar moeten streven is dat vrou-

wen zich kunnen ontdoen van zak en as, dat ze uit kunnen gaan in het veld en wandelen op de weg, om daarna te ontdekken dat des vijands zwaard mede daardoor zo vol schrik leek, omdat er een projectie had plaatsgevonden van infantiele gruwelfantasieën over de grootte en scherpte van dit zwaard. Dan zal er een correctie kunnen komen van deze fantasieën door de realiteit en kan bovendien verwacht worden dat deze realiteit, zijnde de maatschappijvorm zoals die is, een verandering kan ondergaan juist door die vrouwen die zich ontdaan hebben van hun Assepoes-Ezelsvel-vermomming. Dan is het sprookje uit, en al leven zij daarna niet automatisch lang en gelukkig, toch lijken mij dan mogelijkheden te ontstaan die betere voorwaarden kunnen scheppen voor een harmonischer ontwikkeling van het kleine meisje tot vrouw.

Literatuur

- Barnett, M. C. (1966), Vaginal awareness in girls. *J. of the Am. Psychoanal. Ass.* 14-1, 129-141.
- Barnett, M. C. (1968), 'I can't' versus 'He won't'. *J. of the Am. Psychoanal. Ass.* 16-3, 588-600.
- Bonaparte, M. (1951), *La sexualité de la femme*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Cox, M. R. (1893), *Cinderella*. Three hundred and forty-five variants. Cinderella, Catskin and Cap O'Rushes. Abstracted and tabulated, with a discussion of mediaeval analogues and notes. Published for the Folk-Lore Society by David Nutt, London.
- Deutsch, H. (1930), Der feminine Masochismus und seine Beziehung zur Frigidität. *Int. Z. für Psychoanal.* 16: 172-184.
- Deutsch, H. (1932), Ueber die weibliche Homosexualität. *Int. Z. für Psychoanal.* 18: 219-241.
- Deutsch, H. (1933), Ueber die Weiblichkeit. *Imago* 19: 518-528.
- Freud, S. (1925), *Ueber die weibliche Sexualität*. G.W. 14, Imago Publ. London.
- Freud, S. (1932), Die Weiblichkeit, in: *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. G.W. 15, Imago Publ. London.
- Horney, K. (1923), Zur Genese des weiblichen Kastrations-Komplexes. *Int. Z. für Psychoanal.* 9, 12-26.
- Horney, K. (1926), Flucht aus der Weiblichkeit. *Int. Z. für Psychoanal.* 12, 360-374.
- Horney, K. (1932), Die Angst vor der Frau. *Int. Z. für Psychoanal.* 18, 5-18.
- Horney, K. (1933), Die Verleugnung der Vagina. *Int. Z. für Psychoanal.* 19, 372-384.
- Jones, E. (1927), Die erste Entwicklung der weiblichen Sexualität. *Int. Z. für Psychoanal.* 13, 11-25.
- Jones, E. (1933), Die phallische Phase. *Int. Z. für Psychoanal.* 19, 322-357.
- Jones, E. (1935), Ueber die Frühstadien der weiblichen Sexualentwicklung. *Int. Z. für Psychoanal.* 21, 331-341.
- Lampl-de Groot, J. (1927), The evolution of the oedipuscomplex in women. *Development of the Mind*. Int. Univ. Press, N.Y.
- Müller, J. (1931), Ein Beitrag zur Frage der Libido-entwicklung des Mädchens in der genitalen Phase. *Int. Z. für Psychoanal.* 17.
- Odes Fliegel, Z. (1973), Feminine psychosexual development in Freudian Theory: a Historical Reconstruction. *Psychoanal. Quart.* 42-3, 385-408.

- Opie, J. en Opie, P. (1974), *The classic fairy tales*. Oxford University Press.
- Rooth, A. B. (1951), *The Cinderella Cycle*. C.W.K. Gleerup, Lund.
- van Rijthoven, T. (1975), Vrouwelijke sekse weer in discussie. *De Volkskrant* 1-11-1975.